

Dus auturs sursilvans : Biografias

Autor(en): **Muoth, G. H.**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **20 (1906)**

PDF erstellt am: **23.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-185608>

Nutzungsbedingungen

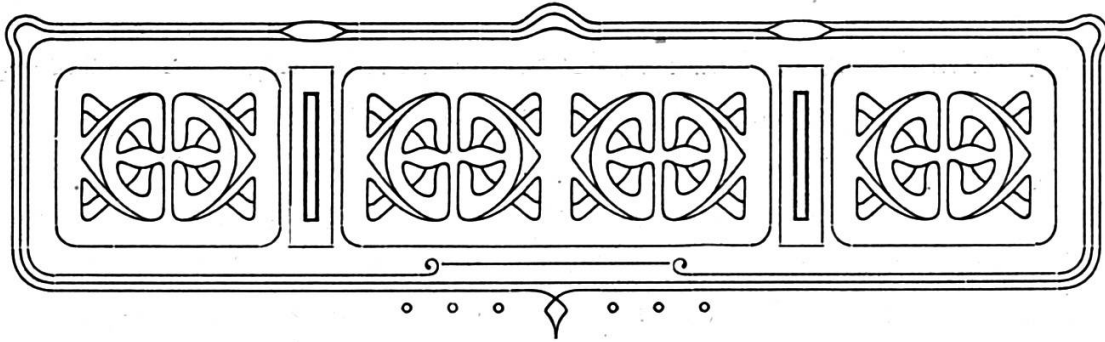
Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Dus auturs sursilvans.

Biografias da G. H. Muoth.

Motto: Indigenæ, non advenæ.

Anno 1904 han ils Romontschs, particularmein quels della Surselva giu malencurada per dus poets nazionals, numnadamein: professor Alfons Eduard Tuor e siu bab Gion Antoni Tuor, vegl suppleant guvernativ, advocat e politicus della Cadi. — Havent quels dus umens publicau divers de lur products litterars en las «Annalas», sche volein nus èra portar en quellas ina modesta descripziun de lur vita.

Rabius, il liug nativ de nos dus auturs, ei ina fracziun della vischnaunca politica de Sumvitg e buc il mender denter ses numerus ucclauns.

A *Luven*, la part entadim dil vitg, avdavan duront il temps miez umens libers dil comitat de Laax, famiglias romontschas, che havevan varga milli onns podiu mantener la veglia libertat retica.

Gl' ual, che spimescha tras Luven, vegn ord in lac en l' alp dils Glivers (q. e. dils libers), che haveva d' in temps apparteniu a quellas famiglias.

Sin la riva de quest ual stat aunc la casa-crap dils Maissens e sur siu portal lur arma cun la steila. — Gilli Maissen fuva Landrechter anno 1572 dal temps della sbarrada encunter Gion Planta de Razin. Arrivont el cun la bandiera della Cadi a Laax,

giest quei di, ch' ils de Laax e Fallera vevan mess a ferm Planta, ch' era fugius tier els, speront d'anflar agid en Surselva, ha el, visavi allas grevas inculpaziuns che quels de Fallera fagievan encunter Planta, s' expectorau: Sch' ei stat aschia, sche mein nus cun quei um a Cuera sin dertgira, igl ei meglier ch' in um mieri, che ch' in entir pievel vommi a frusta. Planta ei notoricamein vegnius truaus alla mort dalla dertgira nauscha de Cuera.

Nicolaus Maissen ei staus 1665 guvernatur en Veltlina. In um rubiesti, ranver, prepotent e tirannic, mo de gronda energia, havent el entschiet sia carriera sco pauper mat e *sbier* a Sondrio. Quel duei haver baghigiau la ferma casa-crap a Sumvitg oradim il vitg, nua ch' ils Chischers stattan da present. Siu posteriur regiment a Sumvitg e nella Cadi fuva daventaus insurportabels e havent el sturniu in pur de siu liug, ha il cumin della Cadi bandischau el ord siu antschess e mess in premi sin siu tgau. El ei fugius a Domat e frequentava da leu annora ses amitgs a Cuera. Sin in retuorn a Domat ha in de ses numerus figliols sitau giu il padrin, per gudognar il premi allegau.

A Luven sut via sper l' aua stat presentamein ina fabrica de mobiglias (frars Maissen), in dils paucs etablissements industrials en Surselva, de maniera che Luven de Rabius marchescha era nel temps modern siu niebel origin. Dil reminent han era las autras parts dil vischinadi giu da tut temps in diember de personals renomai, uffizials della Cadi ed en Valtlina (Baselgias, Tuors, Cagienards, in Tgetgel, che ha fondau in altar en la caplutta dil vitgett etc.). Presentamein vivan Christian Tuor, canonic e decan dil capitel cathedral de Cuera, in enconoschent historiograf de nossa patria e niev fondatur e benefactor digl institut ded orfans a Schluain — ed S. Caplazi, proprietari dil frequentau bogn de Val Tennìgia (en Val Sumvitg), in dils megliers hoteliers en Surselva.

Pia ein nos dus Tuors naschi e carschi sin in sulom fritgeivel e bein cultivau.

1. Gion Antoni Tuor

ei naschius a Rabius ils 31 de November 1831 sco feagl de Gion Gieri Tuor, scrivon della Cadî, e de Lorenzia Cabiallavitta de Breil (feglia de scrivon Rest Antoni Cabiallavitta e sora dil litinent papal Cabiallavitta, ch' ei morts 1881 el spital della Sontga Crusch à Cuera). Essent Gion Antoni da pign ensi cliecs e falombers e sco' i pareva a ses geniturs stagn fleivels per las lavurs dil funds, sche han ils ses dedicau il talentus giuvenott als studis, speront ch' el daventi sacu spiritual, gl' ideal dellas mummas sursilvanas. El ha perquei entschiet cul gimnasi a Cuera ed absolviu quel ensemblamein cun in curs filosofic a St. Gagl. El ei staus in bien scolar, particularmein els lungatgs; professor Dr. Geers scheva dad el, ch' el vessi eunc mai giu in romontsch, che scrivevi schi bein tudesc. Siu Horaz saveva el per part ordadora e citava aunc en ses vegls onns cun predilecziun versichels de quei renomau poet latin. Il falomber student fuva remarcabla-mein èra premuraus per la gimnastica, ch' entschaveva da quei temps a pigliar ragisch en las scolas.

Mo de vegnir prèr senteva el negina clamada per grond disgust de ses geniturs. Perquei ha el per munconza d' ulteriur susteniment stoviu interrumper ses studis ed encurir de fadiar siu peun cun quei ch' el haveva empriu sil gimnasi. Dil gimnasiast, che sa buca continuar e finir ses studis sin l' universitat, dian ils proverbis: student falliu sa ins duvrrar negliu, ed ultima spes miles (il davos refugi — ei schuldau). Mo Gion Antoni ha saviu segidar e sevolver malgrad las profezas de tals proverbis. El ha pegliau la clamada de marcadont, ha survegniu piazza a Cuera en ina renomada casa mercantila (Laurer e Comp.), ha empriu cheu il mistregn, ch' el ha silsunter saviu continuar ses studis en in survetsch a Neuenburg, senza caschunar als ses spesas de muntada, essent ch' el ei prest staus habels, de sez fadiar quei pauc, ch' el drovava per spisa e vestgadira.

A Neuenburg ha el empriu franzos perfetgamein, el talian haveva el schon avon se perfeczionau, de maniera ch' el ha silsunter saviu far il commis per divers negoziants e viagiar en lur interess per l' Italia e Tiara-tudestga entuorn, augmentar sin

quella moda sias enconoschientschas ed experienzas ed infirmir siu character.

Interessaus vid in niev commerz sin Surselva, èra pervia de sia fleivla constituziun — eis el pli tard seretratgs a Trun, per da cheudenvi restar en sia patria.

Cheu eis el semaridau cun la giuvna Antōnia Cuntrin, ch' ei stada ina fideivla e premurada consorta e mumma de 9 affonts. Entschavent la famiglia a semultiplicar ei Tuor se retratgs a Rabius ed ha dalurenneu se dedicau all' agricultura sin l' economia artada da ses vegls ed augmentada tras ils beins da sia dunna. — El fuva dentont plitost in pur latin, buns en la grammatia, mo fleivels en la pratia, quei vul dir, el haveva bunas ideas e grond anim per mintga progress agricol, p. e. per la cultura de puma e d'aviuls; mo per schmanar il flugî e regier faulsch e ristî èra siu bratsch stagn fleivels e siu manutt memia fins.

El ha perquei schau vegnir endament, ch' el levi inagada studiar il dretg sin l' universitat. El ha pia priu entameun il codex civil grischun, che Dr. Peter Conradin Planta haveva grad da quellas uras publicau, ha studiau ferventamein quest ed auters cudischs giuridics ed ei en quort daventaus in advocat gieneralmein tschercau sin Surselva, perquei ch' el studiava e gudognava ordinariamein ils process, ch' el haveva surpriu. Aschia eis el vegnius enconoschents denter il pievel della Cadi ed ha acquistau sia confidanza, de sort che quel ha entschiet a duvra Gion Antoni èra en sias fatschentas politicas.

Tuor ei staus treis periodas Mistral della Cadi, 24 onns deputau de siu Cumin sil Cussegl grond, il qual ha duront quei temps honorau siu operar tras la nomina de suppleant guvernativ; treis periodas (1875—1881 e 1888—91) eis el staus president della dertgira districtuala dil Rhein anteriur, che compeglia la Cadi. Nus abstrahein cheu ulteriurmein de tuts ils auters uffecis communals, circuitals e cantonals, che Tuor ha occupau duront sia liunga carriera politica. — En tuts quels uffecis ha el operau conscienzusamein e cun bien success per il beinstar de sia vischnaunca, de siu cumin e dil cantun. El ha en la politica mai proseguiu siu interess privat; sia politica ha caschunau ad el nuot auter che spesas; ses principis fuvan da quellas varts clars, sincers e decidî.

El era premuraus per scadin progress economic, organisatoric e spirtal dil pievel: organisar meglier las vischnauncas e cumins, promover il traffic e commerz tras vias ed indrizzs communizeivels, facilitar la cultivaziun dil pievel tras bunas scolas e regular ils fatgs d'ugadias e pauperesser etc. fuvan ses ideals, ch'el professava aviartamein senza riguards personals. En quels fatgs mava el d'accord cun scadin auter bien patriot. En quei, scheva el, dat ei mo ina partida, la partida communizeivla pil beinstar general. El fuva in character independent e perquei enqualgada malemperneivels e mordents visavi a certs antipods, che volevan allura far vendetga cun proclamar Tuor sco radicalun, schegie ch'el fuva in bien conservativ e perschuadiu catolic, che observava conscienzusamein sias obligaziuns religiusas, e sco um tolerant viv adversari della politica numnada culturiana.

In bien bab de famiglia — ha el procurau a tuts ses numerus affonts ina buna educaziun ed instrucziun, de maniera che tuts stattan presentamein en bunas relaziuns. Quater fegls han pli u meins studiaiu, in ei daventaus hotelier ed ei presentamein ad Aix-les-Bains, Alfons fuva professor, in auter ei staus scolast ed ei ussa hotelier, ed in dils giuvens — Alois ei presentamein miedi a Glion; ina matta ha maridau il present proprietari dil bogn de Peiden, in Vincenz de Schlans, che ha puspei mess en flur quei bogn, ch'era, avont ch'el surprindi la fatschenta, en totala decadenza.

Gion Antoni haveva, malgrad sia constituziun falombra adina gudiun buna sanadat — tochen ils davos onns, nua ch'el èra daventaus tschocs. Tras ina operaziun a Cuera haveva el puspei survegniu empau vesida, mo suenter in onn ei siu ègl seclus per adina. Tuor ha acquistau la vegliadetgna de 73 onns e ruaussa ussa sin il santeri a Rabius.

Tgi che considerescha nies portret dil defunct, quella fatscha magra secca, spir rubaglias e la tschera brutta stgira, schess mai, che quei um havess sacu fatg canzuns, denter auter canzuns spir innocent humor e cortesia. En siu cor sboccava ina legra aveina poetica e regeva in profund sentiment per tut bi e bien. Gion Antoni fuva buca poet de professiun sco siu Alfons, el haveva auter de far, mo denteren tier ina buna caschun sesarveva

annetgamein la fanteuna vernacula e stimulava el, de prender la plema e metter ses concepts en rema.

Sia viarva ha aschia produziu ina quantitat de canzuns sin Dannief, sin nozzas, battens e pardanonzas, era canzuns de scola e della patria, ch' ein per part spattatschadamein publicadas en las Gasettas romontschas, particularmein en la «Gasetta romontscha» de Muster, en ils novs cudischs de scola, en la Chrestomathia de Dr. Decurtins (I. volum, pag. 624—630) ed en nossas *Annalas*.

Sia viarva ha forza e viv sentiment, la fuorma de ses products ei buna romontsch, ils versichels culan naturalmein cun ritmus correct e fineschan cun remas giestas e harmoniusas. Buca per nuot haveva Tuor studiau il Horaz.

Siu humor innocent sepresenta particularmein en siu poem descriptiv «Las troccas ed ils trocchists» in giuc de cartas (78 cartas), per il qual nos perdavonts fuvan fetg passionai (*Annalas* de 1898); siu sarcasmus senta ins en «Il malcontent» (*Annalas* de 1899); sia sauna filosofia semussa en ils sequents vers dil poëm «Nu' ei ventira» (*Chrestomathia* I. pag. 625).

Tgei ei pli evident?

Che n'abundanza ne splendor
Culla ventira van;
Ne la sabienscha ne l'honor
Nus ventireivel fan.

Quel che ne rechs ne paupers ei,
Ch'enquerra perfectiun;
Cuntens so gl'ei, fa sco 'l duei
En sia posiziun . . .

Po dir: »Jeu sin quest mun
Il ventireivel sun«.
Pigl avegnir sez a la fin
Nus giudicar duein negin.

Sco ver filosof ha el aunc sil letg de moribund dictau la sequenta canzun a siu confessur:

Davos comiau.

Jeu sundel in pupratsch,
Privaus dalla vesida;
Von mei sesarv 'il tratsch,
La fossa profundida.

Mes dis ein uss dumbrai,
La mort s'approximescha.
Il temps vargau, el mai
Danovamein pli nescha.

Spartent jeu dal present,
Vus tuts, mes cars salidel.
Schegie mo quort moment
Staus cheu, vus mai emblidel.

Er' vus buc emblidei
Vi mei, che vus bandunel;
Ed a mi pardunei
Sco jeu da cor pardunel.

Leu si nus sevesein,
Tier Diu, nies car Scaffider;
E leu nus s'embratschein
Per mai nus sedivider.

Tal um giest ruaussi en paisch.

2. Alfons Eduard Tuor,

fegl de Gion Antoni Tuor e d' Antonia nata Cuntrin, ei naschius ils 21 de Zercladur 1871 a Rabius, sco numero tschunc en la retscha de ses fargliuns.

Schon da pop haveva Alfons sacô sefatg mal, fatg ord liug in calun, sco in practicant senza studi ha suenter biars onns constatau. Ils miedis, ch' ils geniturs han giu consultau, denter auter diversas autoritats, vevan quei buc encorschiu, mo adina declarau siu mal per scrofulosis. Mo ussa fuva ei memia tard

de medegar, ed Alfons ei restaus in ziep, che stueva ir cun fest. Quei mal ha stgirentau l'affonza dil viv mat e schendrau ina certa malenconia en siu cor, che semussa èra en sias poesias.

Dentont ha il giuvenett frequentau la scola de siu vitg epi il gimnasi a Cuera, nua ch'el fageva buns progress e fuva beinvesius da professers e conscolars. Igl abiturient ha elegiu la filologia moderna per siu studi de clomada, stimulaus da sia fervur per siu lungatg matern. Cun franzos, talian ed ingles voleva el fadiar siu paun, mo quels studis duevan èra survir ad el de cultivar il romontsch e de perscrutar la natira de quel. Gl'empre ha el frequentau l'universitat de Turitg, ha cheu tadlau ils famus romanists Morf ed Ulrich, che tractavan en lur collegs èra nies romontsch, ei allura (1893) ius a Paris tier Gaston Paris, il famus romanist della Sorbonne (universitat de Paris). Per sepracticar en igl ingles, ha el surpriu ina plazza sco instructor en ina famiglia privata a London e pli tard sco professor a Scarborough.

El schava dentont encrescher per las montognas grischas de sia patria ed ei turnaus a casa, ha aunc frequentau l'universitat de Friburg ed allura (1895) instruiu in tempsett en igl institut Josephy a Stäfa (Turitg).

Cheu ha siu calun entschiet a far mal ed ha finalmein menau il giuven professor el spital a Turitg e silsunter a Cuera, nua ch'el ha stoviu laschar far ina dolorosa operaziun vid sia comba.

Dalurenneu stueva Alfons ir sin crutschas. — Turnaus a Rabiis, ha el in unviern, defertont ch'el luvrava vid l'edizium de canzuns religiusas, aunc dau denteren scola als scolars della scola claustrala de Muster, nua ch'el veva siu cutier.

Cul calun vegneva ei dentont mender a mender. Savens haveva el grondas dolurs e saveva notgs ora buca durmir.

«O co las notgs ein liungas e vulan mai finir,

Cu ins sa notgs entiras buc in moment dormir»,

selamentava el puspei sco el spital de Turitg.

Duas stads ha el encuretg migliurament el bogn de Peiden. Ed èra cheu laschava il studi ad el negin ruaus. Sin crutschas mava el pils vitgs de Lumnezia entuorn e rimnava plaids e fuormas de quei idiom. La meriteivla lavur ei publicada en las Annalas

de 1903. Finalmein fuva sia stanza en casa paterna a Rabijs sia constanta dimora, ch'el bandunava solettamein, per ir en la baselgia de maneivel, ni empau a plaz denter ses convischins. Cheu luvrava el continuadamein, schegie murtiraus da siu mal — e cattava en la poesia empau levgiament e consolaziun. Suenter la mort de siu bab, ch'el veva fetg resentiu, eis el vegnius affuns en letg, e la compassioneivla mort ha lu la fiasta de S. Giusep (ils 19 de Marz) fatg fin a siu liung marteri. El ruaussa a Rabijs sper la fossa de siu bab.

La mort prematura dil productiv autur romontsch ha caschunau dolor a ses amitgs e fatg generala sensaziun. Sia bara ei stada cuvretga da numerus tschuppials de condolanza, denter auter in della societad de cant «Alpina» de Flem, per la quala el haveva giu scret la canzun de beneventaziun sia la fiasta de cant districtuala de 1902. Quel haveva sin siu pindell l'inscripziun: «Al poet sursilvan — Alpina de Flem». Bucamo las gasettas grischunas han portau in necrolog de nies poet, mo èra gasettas ded auters cantuns, sco il «Bund» de Bern e la Gasetta de Turitg La «Patrie Suisse», che compara a Genevra, ed il «niev calender de Nossadunnaun de 1905» han dau siu portret cun mintgamai ina curta biografia.

Alfons Tuor fuva poëta natus, en quei grau artavel de siu bab. Gia duront siu studi gimnasial haveva el entschiet a translatar canzuns tudestgas e vegneva mintgatont tier igl autur de quest artichel, per legier avont quellas e tadar la censura de quel, ch'èra visavi a siu talent natural per ordinari favoreivla e deva curascha a sia viarva. Era il patriarch de nos studis romontschs, prof. G. A. Bühler, ha stimulau il giuven poet.

Pia ha quel gia 1889 laschau comparer en nossas Annalas ina translaziun de «*Thomas Massner*, senatur de Cuera, tragoedia en 5 acts da Dr. P. C. Planta». Ina buna entschatta. Sin l'universitat ein allura sias enconoschientschas s'augmentadas tras il studi dellas grondas litteraturas, e siu talent sesviluppaus.

Nus presentein cheu primariamein la censura de sias ovas dramaticas, schegie che quellas ein buc ils megliers products de sia viarva. Tuor fuva poet lyric, la canzun sia spezialitat. Quicquid tentabam scribere, versus erat, podeva el dir cun Ovid. Sco ch'el

prendeva la plema, vegneva siu vers cun la rema. Alfons haveva concepiu il pertratg, de captivar ed entusiasmar nies pievel per la poesia romontscha. In mez leutier fuva la *canzun*, che selai cantar suenter melodias enconoschentas, mo eunc in meglier mez il *drama*, che rimna e delectescha il pievel en roschas avont il teater e fa pli gronda sensaziun, che la simpla *canzun* cantada.

Per quest intent ha Alfons entschiet a scriver cumedias. Probabel stimulaus dad in colleg de Morf a Turitg sur Molière, quest principal autur franzos de cumedias, ni en consequenza de sia dimora a Paris ha el entschiet a publicar en nossas Annalas diversas versiuns ni plitost imitaziuns de Molière, p. e. 1894 «*Il docter per forza*» (le médecin malgré lui) en treis acts.

Dentont sa gia il «docter per forza» strusch vegnir numnaus ina translaziun. El ha p. e. midau totalmein las personas dil toc franzos e cheutras era ils characters. Cheu havein nus el personal:

Toni Tupatsch.

Alexandra, sia feglia.

Murezi Malign, muronz d' Alexandra.

Lezi Sturnell, ligia-scuas.

Balugna Sturnell, sia dunna.

Testa Laporì, compar e vischin dals Sturnells.

Bruno e Laus, fumegls de Tupatsch.

Barbla, dunna de Laus, fumitgasa da Tupatsch.

Plazi Tutu, purangel.

Rest, siu fegl.

Bein ha el tras ses nums voliu dar per romontsch il character dil personal franzos, mo gia cheutras fatg ord la fina *satira* de Molière ina burlesca u storgia, e quei tont pli ch' el lai navent tuttas las bialas tiradas seriusas digl original ed augmenta persunter da sia composiziun ils passus de spass e de rir cun tschontschas ed aviras de vers tupatschs e laporis della campagna. Encunter ina tala translaziun stuess ins protestar en num de Molière, sch' ei fuss ina translaziun.

Aschia stat ei èra cun siu «*Ranver* en in act». (Annalas de 1895.) Tuor numna siu «*Ranver*» ina cumedia imitada (probabel suenter Molière); mo abstrahau de quei, ch' igl Avare de Molière contegn 5 acts, ha sia composiziun ultra dil tetel absolutamein

nuot de Molière. La lavur ei originala. Igl act sepassa el vitg *Ranveria*. Il ranver ei in pur vegl, Giachen Maiplein, che strusch sefida de beiber e magliar, sescogna per la pagaglia cun siu fumeagl Martin e persequitescha siu frar Luregn, in cantadur e sunadur, che ha fatg fortuna egl jester cun siu art, e tuorna ussa a casa. Mo Maiplein tegn el per in vagabund, che hagi sfarlattau sia rauba e vegni en patria, ussa per guder ils beins dil ranver. Maiplein vegn maltractaus e spoliaus da ses daners tras Martin ed in lader e sereconciliescha cun Luregn pèr cur ch' el vesa, che quel ha rauba e po far restituir ad el ses daners piars.

Quei ranver ei medemamein ina burlesca, che contegn bein tscheu e leu in spassett. L'idea ei quella de glorificar igl art, la poesia ed ils studis ideals visavi al bau de grascha, che capescha nuot auter che de raffar ensemmen rauba e d' endirar fom.

Tuttafatg originals, sco Tuor sez di, ei siu «*Ranver* convertiu», drama en in act, publicaus ent igl «*Ischi*» (1901), organ della «Romania», ina societad de students catolics romontschs, fundada da signur Dr. Decurtins. Quest ranver ei fatgs el fitguir de Maiplein, in um spir raghignem e raffonza, senza misericordia cun paupers e parents e schi maldueivel, ch' el vul gnianc pagar al spazzatgamin la taxa de far giu fulin. El vegn perschadius dal mistral, che vegn per trer en la taxa dil spazzatgamin, de sefar morts, per empender d'enconoscher il spert de ses artavels. Sin la nova ch' el seigi morts, dattan ils artavels neutier e se contegnan cun parter sia rauba en sia preschientscha aschi miserabel, ch' el vegn annetgamein convertius. El renconoscha la vanadat de sia anteriura veta e daventa (pauc probabel) in um raschuneivel e beneficent. Il motiv de questa burlesca schai exprimius ent ils sequents vers dil prolog:

«E ti, ranver, che schajas
Cul nas ensi sut tratsch,
Aschia parter lajas
Tiu scazzi, ti pupratsch.
Di, audas tes artavels
Sin tei terment sgiavlar?
Ti eis ca staus capavels
De schar pli bia artar.»

Ils dus «Ranvers» contegnan ina tuccha sil pur ranver, che fenda bluzgers e spenda nuot per fatgs ideals. Tuor haveva giu l'idea, ch' ils purs vegnien a cumprar sias canzuns e sias cumedias e sustener sin quella maniera mintgatont il poet per sias breigias cun in pêr francs; mo daventont quei buca, ha il poet voliu far vendetga e scret en gretta ses «ranvers». Questa tendenza ha èra la sequenta lavuretta (Annalas de 1903, pag. 119—123) «*Il Pur sco el duess buc esser*». In actett en 3 scenas da Alfons Tuor.

1. Il pur ranver ed in directur din institut ded orfans, che collectescha e survegn da quei pur mo 17 raps.
2. Il pur ed in agent d'assicuranza. Il pur vul buca segirar sia casa. *Pur.* Nus vein sprezzas e hidrants. Sch'ei brischa vegnan collectas tratgas si en tutta la tiara. Ina quotta auda lu è ami.
3. Il venda-cudischs ed il pur ranver. *Pur.* Il bau de grascha drova buca cudischs.

Per turschar grascha ei miu spert cultivaus avunda. — Il pur vul prender il cudisch gratis, mo pagar gnanc in rap. *Venda-cudischs.* Gie, legier vul mintgin, mo cumprar vul negin. Jeu mundel, mo teni endament quei che jeu ditgel: In miserabel carstgeun ei quel, che po buca purtar in' unfrenda per in bi cudisch, secrets en siu lungatg matern. Ei dat per sventira biars de quels remplis.

Per segirar ina pitschna gratificaziun, fagieva Tuor diever della lescha, la quala reserva tuts ils dretgs digl autur, mo visavi a quella storgia fuvan negins dretgs reservai.

Dentont haveva Tuor èra componiu e publicau dramas pli serius, p. e. anno 1896 (medemamein en las Annalas) «*Ils Franzos a Sumvitg*, in drama en 2 acts ord l'ujara franzosa, cun numerusas notizias». En la prefaziun di el; «Alla biala entschatta lein nus far de saver als stimai lecturs, che nus pretendeien tuttavia buca de porscher ad els ina lavur en tuts graus perfetga; mo nus selubin èra en madem temps de remarcar, che quella lavur seigi buca mo nossa emprema ovra dramatica, mobein l'emprema ovra dramatica dil tutta fatg originala en nies idiom sursilvan. Nies intent era de dar in fideivel spiegel principalmein dalla revolta digl 1 de Matg 1799, cun sias consequenzas per Sumvitg». La

remarca a rapport digl'emprem drama original ei buca correcta. La «dertgira nauscha» de Sur canonic Giachen Balletta ei in opus original de 1797; èra para el de disgir siu «docter per forza» e siu emprem «ranver», ch'eran, sco nus havein mussau, èra ovras originalas.

Per quest drama veva Tuor fatg studis en la historia grischuna ed en igl'archiv communal de Sumvitg, il resultat dils quals el publichescha en sias notizias. Nus dein cheu in curta analysa dils «Franzos a Sumvitg». Tgi che s'interessescha ultra per quest drama, il meglier che Tuor ha scret, legi el sez e fetschi lu sez la censura.

Sco gia observau, tractescha il drama ina episodada dil combatt culs Franzos ils emprems dis de Matg 1799. Duront il Marz ed Avrel 1799 tenevan ils Franzos occupau il cantun Grischun.

Dentont haveva il generalismus dellas armadas austriacas, arciduca Carl, battiu ils Franzos en Germania e stava spel Rhein, per intrar en la Svizera e scatschar cheu ils Franzos. Sias operaziuns duevan vegnir sustenidas tras ina generala revolta dils partisans dell'Austria en Svizera ed el Grischun. Sin calonda maja dueva il pievel della Surselva etc. se rebellar, metter a ferm las garnisuns franzosas e trer enconter Cuera, nua che il general austriac *Hotze*, tochen lu stazionaus a Feldkirch, dueva s'alliar culs purs, suenter haver attaccau e priu il pass de Sogn Gliedi.

Calonda maja ha la revolta tenor programm entschiet a Medel, Tujetsch e Muster. Ils purs han cheu pegliau las garnisuns franzosas e sturniu quellas sin via a Sumvitg, havent enzaconts prischuniers giu caschun de fugir, en summa 83 umens. Suenter quella mazzacra continuescha la puraglia siu viadi a Sumvitg, nua che mistral *Gion Antoni Schmed*, in dils capos dil complot, habitava.

Cheu entscheiva nies drama. Scena digl'emprem act: en stiva dil mistral a Sumvitg. Mistral Schmed ei bein mervegl a strada, ha leventau sia glietu, se peina d'accompagnar ils purs a Cuera e declara a sia dunna misterlessa Margreta la situaziun.

Schmed. Mia cara dunna, oz, calonda maja, da quellas uras, ei gl'entir Grischun serevoltaus encunter ils Franzos — ils Keisers ein ruts ell'Engiadina e sul Luziensteig, la regenza de Cuera vegn sigilientada, e tuts ils Franzos chitschai ord la tiara.

Misterlessa (sia dunna). Dieus po pertgiri, ei dat puspei ujara!

Schmed. Gie, ei dat puspei ujara. Ils Franzos a Muster, Sedrun e Trun e Breil vegnan mess a ferm — e sturni, pauc ch' ei semettan encunter.

Misterlessa. O detti Dieus, che nossa tiara vegni liberada, ina gada per adina, da quels laders e morders. Ah, ussa capesch' jeu pertgei ti zupitschavas e scutinavas aschi misteriusamein entiras notgs cun signurs jasters! Mettei che ti eis il capitani della revolta?

Schmed. Gie, jeu sun il capitani dils complots e della revolta: a mi ha la puraglia d' engraziar en emprema lingia per la liberaziun della tiara.

Misterlessa. Mo sche ti has buca tratg flad de quellas caussas al marschall. Crei ami, quel ei buns de tradir tei, quei traditur ch' el ei.

Schmed. Il marschall sa de nuot. Il Castelberg, il Beer e Lombris e Latour ein els complots; quei ei umens fidai (solemn). Tgi che sustegn, ne defenda, ne zupenta, ne liberaescha Franzos, vegn truaus alla mort; talas ein las ordras dil cussegl d' ujara. Il marschall dei dar adatg, schel vul salvar siu tgau. Nus essan buca persuls: ils signurs ad Innsbruck, ils keisers gidan nus quella gada cun peis e cun meuns, la revolta sa buca fallir.

Enaquella vegn marschall en questiun (Ludivic de Caprez, staus marschall en survetsch franzos, in um moderau) annetgamein en stiva, per admoner Schmed de far desister della revolta, che vegni metter a frusta la tiara. Mo addumbatten. Gl' ei memia tard.

La misterlessa continuescha cun sias nauschas remarclas sur dil marschall. Angelina, la feglia dil mistral, ina mattetta de circa 12 onns, cloma il mistral a solver. *Ghetta*, ina paterliera, vegn per spiunar, tgei daventi en casa. Schmed dat ad ella sclariment sur della revolta preparada. »Quella Ghetta spargna ami de bia pass. Ins drova mo de dir dus plaids ad ina paterliera, per palesar ina nuviaala cun la rapiditat dil cametg — en 3 minuttas sa l' entira vischneuna.«

Ed en verdat suenter paucs moments vegnan ils purs de Sumvitg e garegian spir fiug, de vegnir menai encunter ils Franzos.

Cheu arrivan ils menaders della puraglia sur Sumvitg, Castelberg, Beer, Lombris e resdan tier in glas vin presentau, tgei che

sei daventau a Sedrun e Muster e finalmein èra dalla mazzacra dils prischuniers sin via.

Angelina grescha denteren: Il seun de prischuniers cloma per vendetga encunter tschiel; il sur Canonic (Henni, plevon de Sumvitg) ha detg quei ella ducrina. La Misterlessa turzegia la mattatscha. Ella deigi buca dar la tecca sin de quei ch'ella capeschi nuot. Ei seigi meglier, ch' ils prischuniers seigien vegni sturni, che sch'ei vessen pudiu fugir.

In currier de Breil porta novas, co il Latour de Breil hagi mess a ferm la garnisun de quei vitg. In pur eiver de Medel vegn en stiva sdarmenont siu pal e pretenda de beiber. El beiba tochen ch'el rocla pil pleun.vi, fa schmanatschas als offiziers e vegn fiers giadora. Ils offiziers entscheivan a temer pil success visavi al pievel malregulau ed absolutamein senza disciplina. Da Trun vegn la nova, ch'ins hagi schau fugir la garnisun. Schmed metta siu sabel entuorn tschinta, tschenta sia capiala sin tgau e pren comiau de sia glieut. L'armada parta.

Angelina bragia. La misterlessa consolescha la pintga. »Ti sas esser loscha sin tiu bab, cu ti eis ina gada gronda, sche di mintgin, mussont cul det sin tei: mirei, quei ei la feglia dil mistral Schmed, ch'ha liberau la tiara.«

Dacheunaven han Angelina e siu tat, il mistral vegl, Giachen Mudest Schmed, in vegliurd tschiec, rollas principalas. Angelina ha fetg bugient siu tat, meina quel a solver, e carsinescha quel sin tuttas manieras. Ella resda ad el, co il bab seigi ius a Cuera, per scatschar ils Franzos, e ch'ins hagi sturniu ils prischuniers si Muster. Il tat peglia tema e lamenta, ch'ins hagi sturniu prischuniers, fa reproschas a sia brit e plira continuadamein, con sgarscheivel ch'ei seigi de sturnir prischuniers, selai buca consolar da sia Angelina. La scena ei carina, mo empau surcargada e strusch naturala. Era il gierau Chischer de Sumvitg vegn e fa sproposits si per la misterlessa pervia della mazzacra. Differents mattatschs vegnan armai cun festa en stiva e fan schuldada, per ir encunter ils Franzos. General entusiasmus de pign e grond.

In mat porta novas, co ins hagi tractau il marschall a Trun e sforzau quei um vegl de trer culs purs a Cuera. Femnas vegnan en anguoscha culla nuviala, ch'ins hagi viu Franzos en

la vall de Rabius. Igl ei quei Franzos della garnisun en claustra (circa 13 umens, cheu mo treis), ch' eran mitschai e vegni ella contrada de Rabius. Tut tema e plira. Cheu cloma la misterlessa: «Nus femnas de Sumvitg marschein encunt' ils Franzos. Nus vein tonta curascha e carezia pella patria sco nos umens. La Beera e la Riedia han era battiu ils 7 de Marz (1799 a Muster).

E las femnas de Lumnezia han era battiu von varga 400 onns tut persulas gl' inimitg a Porclas, tochen lur umens battevan a S. Carli.»

Las femnas de Sumvitg, armadas cun pals e turschetts, tilan sut il commando della misterlessa en vall Rabius — encunter ils Franzos. *Fin digl emprim act.*

Secund act. Sil Cadruvi de Sumvitg. Affonts e femnas stattan sper la fanteuna e spetgan sin l' arrivada della misterlessa culs Franzos. Differents discurs e patiarlas dellas femnas, particularmein culla vegliurda Mengia, che vul saver, nua la Valtlina schaigi, cartent che quella seigi ell' Ameria. Ghetta vul dentont saver, che l' Ameria sei sur mar da maun seniester e la Valtlina suls quolms da maun dretg. In original ei denter las paterlieras la *Nescha*, che tegn sin bratsch in pop, terment bargialer, il qual quescha dentont immediat, sco che Nescha di: «Ils Franzos vegnan». Allusiun sin la detga romana, che resda che las mammas de Roma hagian cuschentau lur pops culs plaid: «Hannibal ante portas», Hannibal vegn. Dus purs vegls fan politica sin lur moda (els plaidan dialect de Sumvitg), supponent che tuts signurs seigien venals e traditurs. La truppa pintga fa puspei siu exercezi. Il caluster, in vegliurd, critichescha la mazzacra sut Muster. Finalmein arriva l' armada de femnas, la misterlessa pompusamein alla testa, cun treis prischuniers franzos ord la vall de Rabius. Las femnas fan vischneunca sin Cadruvi sur la sort dils prischuniers, ch' ellas vulan sturnir, avon ch' ils umens vegnan. Ils Franzos rogan en schanuglias per misericordia cun lur veta. Chischer ed il caluster medemamein, mo vegnan catschai giud Cadruvi dallas furias. Angelina ed il tat rogan pils Franzos. Addumbatten. La misterlessa lai far la tscharna, che truescha tuts treis alla mort.

Cheu vegn il plevon, canonic Henni, sin Cadruvi ed a sia autoritat reussesch' ei de mitigar empau la gretta dellas furibundas. Mo tgi sa, tgei fuss daventau sche buc enaquella il mistral Schmed,

che vegneva fugitivs da Rehanau, nua ch' ils purs fuvan stai batti dals Franzos, fuss comparius, clomont, che tut seigi piars e ch' ils Franzos vegnien ensiviers cun 10,000 umens, per far vendetga. Generala consternaziun. Il plevon meina ils treis prischuniers en casa pervenda e dat a quels de beiber e de magliar. Ils prischuniers fan schmanatschas. Schmed vegn puspei sin Cadruvi a fugient della glieut, che vul novas dils lur a Rehanau.

Misterlessa ed Angelina vegnan cul tat a pliront e selamentont. Schmed dat cammond alla dunna ed ad Angelina de fugir cul tat sil mises, el vegni suenter; mo Angelina vul buc ira senza il bab.

Pieder, in pur mitschau, vegn cun las trestas novas de biars curdai el combat.

General plirar. Umens e femnas se volvan cun furia encunter il mistral e dattan ad el dil traditur e cugliun. Aura popularis.

Ghetta. «E quei Austriac cheu (mussont sin Schmed) empò, che nus perdein umens e rauba e veta e libertat.» Chischer pren partida pil mistral. Tut vul fugir sils mises.

In mattatsch vegn cun la nova, ch' ils Franzos vegnien.

Il general franzos cloma, vengent sin Cadruvi, «Treis uras temps per sblundergiar il vitg! Mazzacrei senza perdun e remischun. Suenter fiug al vitg en tuts quater cantuns.» Tut grescha per misericordia. Quels de Muster seien la cuolpa. Il canonic ed ils treis fugitivs Franzos arrivian e rogan èra per misericordia.

Cheu dat il general commond de schaniar il vitg e secontenta cun ina contribuziun de 5000 frs., che deien vegnir pagai, cur ch' el tuorni engiu. Dentont tgisa in vischin Schmed, quel seigi la cuolpa de tut. Il general vul far sittar giu Schmed, lai cargar el e commonda a sia schuldada de sittar; mo enaquella seglia Angelina al bab entuorn culiez e setegn vid el. Il general domonda: tgei mattatscha quei seigi. Il canonic di, quei seigi la feglia dil mistral e roga per el. Era ils treis prischuniers rogan per la pintga, che hagi era rogau per els, cu las femnas levien els sturnir. Il general perduna a Schmed per amur de sia feglia, dat lû cammond a sia schuldada de marschar a Muster.» Ha la claustra! con lunsch tochen Muster? Sgular vi jeu. Quei ei la fueina della revolta! Buc in crap dei star in sin l' auter e buc in' olma pli en veta». El parta.

Canonic. «Pauper Muster! Mirei mes cars affonts, co nies Segner ha miraculusamein spindrau nies vitg e nossas vetas. Seigies misericordeivels, sche vus leis contonscher misericordia.»

Ei tucca de rosari, ed il pievel va en baselgia, nua ch'ins auda a cantont ina litania.

Schmed strocla, partent il davos, Angelina vid siu pèz: »Miu dultsch, miu car affont, miu eungel pertgirader». Enaquella che Schmed va cun Angelina tras la porta baselgia, croda la tenda.
Fin dil secund e davos act.

Quei ei il contegn dil drama. Igl effect de sia representaziun ei buca mal, supponiu che las rollas vegnien dadas da buns e capavels giugadurs. Jeu hai viu sia representaziun a Domat, nua ch'ina beadia de mistral Gion Antoni haveva sedau gronda breigia de mussar. Ella haveva cattau cheu ina Angelina stupenta, de maniera che gl' entir toc ha per part tras questa rolla fatg generala sensaziun. Tut era contents. Mo giest l' Angelina ei ina greva partida ed ina de quellas sco a Domat vess d'anflar. Il meglier effect fan ils characters pigns, nua che Tuor ha gartiau bein il tun de quella glieut. Schmed ei buca elaboraus sufficientamein, sia misterlessa ei memia furibunda. Il dialog ei dentont vivs e culonts e passa, senza far semigliar liung. La composiziun ha differentas mendas.

La pli gronda menda consista en sias innaturalas exageraziuns, p. e. della dolor dil tat pervia de sturnir prischuniers, ch' el repetta continuadamein ded unfisar ils auditurs, e dil secontener barbar dil pur de Medel.

Era emblida Tuor en ses dramas, buca mo en quel, savens, ch' el scrivi in dialog e buc in vocabulari romontsch. El culminescha, per mussar la rihezia de nies lungatg en certas expressiuns, plaid sin plaid cul meden ni parentau senn tochen sin diesch e vegn plaid. Cun tala ubertat ha il pievel mai tschintschau. Quei ei buca dramatic, mo vanadat dil sribent, che disturba l' illusiun totalmein. Per exempel di Angelina en scena XX dil tat. «Ed enqual gadas rischuna el, co ei hagi dau partidas, buidas e tundidas e sgargnidas e fridas e sturnidas sin vischneunca, tut ch' ei fa sgarschur. Ed enqual gadas rischuna el (il tat), co ei hagi dau strihadas e risadas e schuladas e sestuschadas e sitadas e

cantadas e cavalcadas e paradas e patangadas e sanganas sin cumin etc.

Culs Franzos de 1799 seoccupescha èra il «*Gierau de Schlans*» (1897), ina burlesca en in act, ch' ins savess numnar «ils Franzos a Schlans». Il gierau Gieri Giusep, in umett spir vanadat, in tup seludader e temeletg, crei, che la vischnaunca de Schlans, che haveva aunc suenter la terrada a Rehanau buca stoviu pagar contribuziuns als Franzos (?), perquei che Schlans udiva da lezzas uras tier il cumin de Rueun, hagi d' engraziar quei a sia sabientscha e valerusadat. Gie, sch' el fussi staus a Rehanau, sche vessi el persuls dumognau ils Franzos. El vegn ris ora da siu fumegl, che fa il spirt, tementa el e siara il gierau herox en ina scaffa.

Defertont vegnan treis marodörs franzos a Schlans tier il gierau, cattan el en scaffa e cugliunan giu al temeletg zaconts tschiens renschs. Cura ch' ils purs de Schlans vegnan sinsu de quei e vesan, tgei schani lur gierau seigi, mettan els quel immediat ord uffeci. La cumedia ha tscheu e leu empau sal. Siu «Gierau» ei staus habels de vilentar quels de Schlans, ch' els ein p. e. buc î a teater, cura che quella cumedia ei stada representada a Danis. Tuor ha vertiu siu «Gierau» en tudesc cul titel «Der tapfere Bürgermeister» (stampaus à Cuera 1898).

Culs Franzos ha èra de far «*Carezia fraterna*», in drama versificau, publicaus egl «Ischi» de 1898. Quest drama serius, che meretta siu num, tractescha il sequent cass historic.

Ils Franzos, stazionai a Tuseun (1800), vevan fatg extrader las armas ils Grischuns. In di vegn ina patruglia a Stierva en casa de dus frars Brenn, havent udiu, che quels hagian aunc armas zuppadas, e catta veramein cheu ina buis zuppada si sur combras. Dals dus frars fuva in maridau e haveva plirs affonts, mo l'auter buc. Cheu sedicida il mat buca maridau, de se sacrificar, per mantener il bab a ses nefes ed a sias niazas. Il mat vegn ligiaus e manaus a Tuseun e cheu sittaus giu per siu frar, che fuva il ver culpont.

«*La via fier sursilvana*», cumedia en treis alzas (Annalas de 1903) ei ina storgia de students suenter ina burlesca tudestga. Dus students sin viadi en vacanzas e senza daners vegnan en ina pinta sper via e vulan cheu consumar lur davos raps cun

empau bier. Da quei temps pisserava gl' ustier, in um empau de bein, pervia dina via ferrata projectada tras la contrada. El temeva de perder tras quella siu gudogn. Ils dus students sedattan ora per inschegnörs e cugliunan gl' ustier cun empermetter, de far vegnir la gara avon sia casa. Igl ustier regalescha ils pretendi inschegnörs cun bubrondas e giantar stupent, dat ad els perfin daners. Ils students perschudan gl' ustier de star sin ina buora e tener stendida ina corda, ch' els drovien de miserar la via, senza semover. Els scampan allura. Igl ustier sin la buora survegn mal la bratscha, entscheiva a grir. La glieut, che vegn neutier, tegn el per stuorns, crei ch' el seigi ord il *moni*. Il miedi vul surlischar el, tochen ch' igl ustier resda, tgei sei daventau culs inschegnörs e perschuada sesez e ses amitgs, ch' el sei staus engannaus. Il simpel tetel «*la via fier*» sco el tudesc fuss staus suffizients, pertgei cun la via fier *sursilvana* ha questa burlesca nuot de far.

Al poet malsaun muncava in summa la forza, energia e perseveranza, che lavurs dramaticas pretendan. Siu humor en las cumedias fuva ultra plitost sarcasmus, che spass emperneivel. Per tals divertiments fuva Tuor de natira memia trests.

Tut in auter tenor survegn ussa nossa censura, entschavent a plidar de sias canzuns e balladas. Pertgei cheu cattein nus siu talent natural, sco gia sura ina gada remarcau.

Aunc sil gimnasi 1891 ha Tuor publicau a Cuera tier frars Casanova *Poesias romonschas, translataidas ed originalas*, duas parts, mo cun numeratura cohaerenta, en tut 72 canzuns.

1894 suonda medemamein tier Casanova ina «*tiarza part Poesias romonschas*, fatgas e dedicadas a Signur professor J. A. Bühler, president della societad raetoromonscha, dad Alfons Tuor». Cheu entscheiva la numeratura en connex cullas duas empremas parts cun numero 73 e va tochen numero 92. Da quellas uras fuva Tuor professor a Stäfa.

1898 comparan en las Annalas las «*Poesias sursilvanas*», gia 1897 (?), medemamein en las Annalas, sias «*Fluras Alpinas*».

Mo avont e suenter ein differentas de quellas canzuns comparidas en auters organs romontschs, p. e. en gl' «*Ischi*» de 1897 (prema Annada digl «*Ischi*»), en la «*Gasetta romontscha*», en il «*Calender romontsch*» etc.

Ils quater emprems volums contegnan ultra savens la medema canzun en duas redacziuns, p. e. *Il Schwizzer* (No. 17 «a Strassburg stev' jeu in bi di» e No. 39 «a Strassburg sil rempart»), «*Il schnec de Medel*» en Nr. 34 e 70. *La Marseillaise* en No. 73 (tiarza part) ed en las «Poesias sursilvanas» pag. 4, medemamein «*Emblida buca mei*» sin pag. 8 ed en l'emprema part Nr. 2 etc.

Tier las versiuns ei mintgamai la melodia allegada, per regla melodias bein enconoschentas, che han gidau de propagar il cant romontsch.

Las versiuns ein la gronda part absolutamein libras, savens ei ina *canzun nova* fatga sin ina melodia veglia, p. e. No. 1 «*Il cant raeto-romonsch*» secund la melodia: «Auf, ihr Brüder, lasst uns wallen», ed *igl Avis*, la detga dil crap de Flem (No. 33 e pag. 63 en las «poesias sursilvanas»), secund la melodia: «Auf Seewis Alp im Bündnerland». «Il comt Monfort vegn tras la vall».

Talas midadas ein riscusas, buc adina va la canzun nova d' accord cun la melodia vedra. L' accordanza pretenda in musicus.

A rapport dil contegn dellas canzuns ei quel fetg different, sco era lur metrum e curs etc. Tuor fuva fetg habels en las fuormas e manipulava cun ritmus e rimas sco de far termagl.

Perquei dat ei denter sias numerusas canzuns paucas cun mendas formalas de num, schegie ch' el practicava de tutas sorts metrums, remas e strofas.

Ina detagliada classificaziun e censura de sias canzuns ei buca necessaria en las «Annalas», nua che la gronda part de quellas ein comparidas, survergass insumma il tscherchel d' ina modesta biografia. Il viv e fugus sentiment de siu cor patriotic conta la patria svizzera e grischuna, noss babuns, Trun ed igl ischi. Il Rein; la Surselva, la viarva romontscha, Rabiun, siu vitg natal etc., savens en la fuorma din *Comiau* de talas localitats carezadas, p. e.:

Denter quolms en in rudi
Stat la plonta carezada.
Mo cun olma contristada
Mondel jeu da miu ischi,
Stai po bein, miu car ischi!

(Comiau digl ischi.)

Als romonschs.

La favella bandunada,
Offendida, contristada,
Vul de tias valls tschessar!
Audas ti, co ella plonscha —
La favella, la romonscha,
Vul ti quella schar satrar?

Neu ed aulza la bandiera,
Fegl roman, e viv' e miera
Per tiu bi lungatg matern.

Commovents tuns catta Tuor, cura ch' el descriva siu mal
per casa en igl jester (a Paris ed a London).

Agl emigrant.

Ti vul la patria bandunar
Ti vul egl jester ir?
Sut autras steilas, sur la mar
Ventira far florir?

Tgei ha pomai mess tut anetg
Ti' olm' en tal scumbegls?
Has buca lartg pli sut tiu tetg
En casa de tes vegls?

Mo va, ord patria, sur la mar
En prighels nonspitgai:
Ti vul eunc franc in di turnar —
E tuornas forsa mai.

Egl jester. (1893.)

Sundel jus en tiaras jastras
Cun curasch' e legerment
E vesevel la ventira
Schon da lunsch a mi rient.
Mo cun larmas sin la vesta

Mir' jeu ussa sur la mar.
Patria, patria, tei egl jester
Hai empriu de carezar.

Tgei ventira, tgei carezia
Ha tshels onns a mi leu ris,
Nu' ch' jeu hai semiau il siemi
De mes legers giuvens dis!
Oh, co stojel uss, co stojel
Senza tshèss uss patertgar
Vid la patria, ch' jeu egl jester
Hai empriu de carezar.

Jeu pertratg vid mes de casa,
Vid las bassas ed ils aults,
Vid ils muvels e las pradas
Vid ils lacs ed ils uauls,
Vid las neivs e l' aria fina,
Vid il Rhein, il tschiel schi clar
Cara patria, tei egl jester
Hai empriu de carezar.

Ach, jeu vesel eunc l' aurora
Sin las pezzas, sils glatschès,
Ach, jeu audel eunc las tibas
Dallas alps e dals misès —
Ed in mal, in mal sgarscheivel
Sa miu pauper pèz cargar
Per la patria ch' jeu egl jester
Hai empriu de carezar.

Patria, dai a mi, jeu roghel
Sch' jeu da tei eunc sundel digns
In sut-tetg en las montognas,
In sut-tetg ch' ei eunc schi pigns:
Vesas grossas cauldas larmas
Dalla vest' a mi roclar?
Cara patria, tei egl jester
Hai empriu de carezar.

Il refrain de questa canzun contegn ina verdat, che mintga Grischun, ch'ei staus sacû navent, ha sez saviu experimentar. Sco nativ fuva siu patriotismus pil cantun grischun pigns e miserabels detg' avunda, mo egl jester, sch'ei fuva èra mo giu S. Gagl, ni a Lucern, nascheva quel ed el emperneva de stimar e carezar sia patria grischuna pér lû egl jester.

Il mal per casa veva particularmein cargau Tuor a London. La tschaggèra de London e l'aria grischuna fuva in ferm contrast.

A tes palasts de marbel fin
Cuvretgs cun purl' e cun fulin,
A tiu tschielet schi trest e stgir,
Sto jeu tutt' eunc preferir:
Las casas-lenn, il tschiel serein
De miu vitg en la vall dil Rhein!

Il mal per casa e la miseria sozuala dils gronds marcaus, ch'el considerava cun siu cor spir compassiun, probabel èra in presentiment de sia malsogna, ch'entschaveva a cuschanar en siu tgierp malsanetsch, han da quei temps (1893 e 1894) schendrau en siu spert ina disposiziun trista e pesonta e dau a sia poesias in character malenconic, ch'ei staus la caschun de biaras de sias meglieras canzuns. Pompus, mo trists ei siu poëm

Sper la mar (à Scarborough).

Jeu stundel sin la spunda,
Jeu mirel sin la mar,
E contempleschel l' unda,
Che rocl' ad in roclar.

E sa sche tia bassa
Sa vera paisch guder?
Tgi sa tgei leu sepassa,
Che nus savein ca ver?
Leu forsa schon lavura
In inimitg secret,

Che trubl' a ti sur ura
Tiu spiegel schi quiet,
Che peina schon tempiasta,
Orcan, revoluziun,
E tut, gie tut devasta,
Cu 'l fa si' erupziun.
Mo rocla tias undas,
Ti malruasseivla mar,
Mo fai las pli profundas
Fueinas rumplanar!

*Sco ti sil mund cheu sajel
Anflar negin ruaus
Entoch' jeu buca schajel
A funs el tratsch satraus.*

Eunc pli sensitivs en quei grau ei siu poëm:

Allas steilas.

O schei, vus claras steilas
El firmament,
Pertgei viv' ins sin tiara
Mo in moment?
Pertgei sto ins sin tiara
Pitir, pitir.
Quei cuort moment ch' ins viva
E pi schmarschir?
O dei, vus caras steilas
A mi avis,
Vus che la stgira tiara
Schi dultsch sclaris!
Savens, savens jeu stojel
Vus contemplar —
Tgi lai cun tonta gloria
Vus terlischar?

Oh, quel ch' ei vies scaffider
Ha mei scaffiu,
Quel che vies cuors diregia
Ei er miu Diu.

Perquei siu mal emblida
Miu cor suffront,
Cu 'l ellas sferas vesa
Vus terlischont.

O caras, dultschas steilas;
Jeu sai, jeu sai,
Sur vus en tschiel, leu vivan
Ils sperts beai!

E cu jeu vus contemplel
El firmament,
Sai jeu, pertgei ins viva
Mo in mument.

Tuor haveva puspei cattaun en sia religiun arçada siu sustegn e sia consolaziun, e la canzun fatga sut questa impressiun ei stada sia megliera canzun.

Sfraccaus da siu mal, exprimeva el pli tard en sia

Canzun de Rabiis.

Jeu sentel mo in desideri
Ad in sentir:
Dieus laschi mei sin tiu senteri
Durmir, durmir.

Semigliontamein ha sia viarva lyrica aunc operau en quantitat de canzuns seriusas, de spass e de satira.

Biaras da quellas ein stampadas en la Chrestomathia de Dr. Decurtins (pag. 737—742), en ils novs cudischs de scola, en ils cudischs de cant romontsch, publicai el novissim temps, p. e. «*Alla giuventetgna*». 6 novas composiziuns dad Alfons Stoffel, text dad Alfons Tuor (Cuera, Giusep Casanova, 1896); en las canzuns per chor viril «*Surselva*» (treis parts) da signur scolast *Erni* a Trin etc. Autras de quellas canzuns ein stadas componidas

per diversas caschuns, p. e. «*Il salit als cantadurs*» (per la fiasta de cant a Flem 1902) da *Otto Barblan*, e la *guardia dil Gotthard*, componida da Schneyder e publicada en No. 1 della «*Schützenzeitung*» per la festa federala de tir à Luzern de 1901:

Jeu (la guardia) sundel en pei gia l' alva mervegl,
Avon ch' ils glatschès ein sclari dal solegl,
E tochen da stgir sin la grepp' e sut pegns
Emprovel las armas pil cas de basegus. Etc.

Tier il jubileum papal de Leo XIII., 1903

(25 onns papa)

ha Tuor contribuìu la sequenta canzun sur Leo XIII., mediatur denter la Spagna e Germania el conflict pellas Inslas Carolinas:

«Dus pievels tenevan la spad' enta meun,
Semptgai pleins de greta de sponder lur seun.
Ma von che se batter sin tiar' e sin mar,
Han els patertgau vid in ault dignitar,
Ch' ei giests e perderts e posseda quei dun
De dir en dispetas tgeinin ha rischun.
Tschernius per derschader, o papa pussent,
Has ti impediù il combatt vehement.
Tiu cor paternel, piein carezi' e buntat,
Co vess el saviu contemplar quei combatt?
Cun sabia sentenza, cun dretg e quitaù,
La pasch ti puspei has al mund conservau.
O papa, ti niebel, merets has ti gronds,
Nudai en l' historia, de laud schi vengonzs!
Pren mira, nus era, sil tschespet alpin,
Che sper ils camutschs e las pezzas vivin,
Tiu laud era nus intunein aschi zund
El raetoromontsch, nies lungatg moribund.»

Denter las canzuns en comparan sco flurs blauas en gl' èr tscheu e leu balladas pli u meins bein gartiadas, p. e. en gl' «*Ischi*» de 1897 ed en las «*poesias Sursilvanas*» de 1898 il **Semnader**, igl antipod dil *pur suveran* de Huonder:

Pertgei, mi declara, fa gl' um che leu semna
Cun levzas pallidas, tremblontas ses pass!
Pertgei quella fatscha seriusa, solemna,
Sco sch' el sur misteris trasô patertgass?

Ti vesas, co 'l semna, ti vesas co 'l passa
Suls zuolcs videneu cun penibel quitau;
Ti vesas co 'l aulza, ti vesas co 'l sbassa
Encunter il tschiel e la tiara siu tgau.

Vid neivs e saleps e purgin' e garniala
El forsa pertratga cun tem' e sgarschur:
Tenent enta meun la tremblonta capiala
El ditg recammonda siu êr al Signur.

El sez ha luvrau el cun melli fadigias,
Mo gaud' el er' sez la lavur de siu meun?
Fors' auters che medan e rimnan las spigias
E scudan e vonnan e drovan il greun!

Duront la raccolta negin pli ch' empiara
Suentar ils pass e las stentas digl um.
El forsa schon dorma, ruaussa sut tiara
Che maglia siu tgierp e stizenta siu num.

Pertgei, mi declara, fa gl' um che leu semna
Cun levzas palidas, tremblontas ses pass?
Pertgei quella fatscha seriusa, solemna,
Sco sch' el sur misteris trasô patertgass?

Veras balladas ein p. e. sia «*meta de fein*», elaborada secund la detga populara della meta de fein, che taglia giu las combas alla mattatschaglia, che va pils praus, — ed «*il tiran de Cartatscha*» (en las «*Fluras alpinas*», pag. 22 e 23 seq.).

Cartatscha ei in vegl casti sur Trun si. Sut quei casti arava in pur cun duas bialas genetschas. Il tiran vul schunschier ora ils bos e menar quels en siu casti, per far de maz. Il pur sturnescha il tiran cul culter dil crieu e suttiera siu cadaver en in suolc. Il pievel carteva, ch' il nausch hagi priu da notg il tirann e portau quel giu gl' uffiern.

Stimulus e sustenius da Signur Official digl uestgiu e regens dil seminari spiritual a Sogn Glieci, Dr. Schmid de Grüneck, haveva Tuor entschiet a luvrar vid canzuns spiritualas. In temps volevan ins edir danovamein las veglias canzuns nel cudisch «*Consolaziun dell' olma devoziusa*». Mo quellas canzuns vedras seschavan mo vessamein vegnir addattadas als basegns moderns. Il relativ manuscret de Tuor sesanfla probabel denter sias scartiras postumas ni en meuns de Signur Regens.

Encuntercomi ha Tuor publicau cun agid de Dr. Schmid de Grüneck 1897 e 1900 en duas parts a Cuera tier Giusep Casanova siu «**Magnificat**, *canzuns en laud e honor della beada purschala Mumma Maria*», ina stupenta collecziun de canzuns per la devoziun de Nossa-dunna duront il meins de Matg ed autras caschuns, denter quellas era versiuns dil vegl cant ecclesiastic latin, p. e. la «*Salve Regina*», il «*Tedeum*» etc.

Siu «*Magnificat*» ei propagaus denter ils cantadurs de baselgia, mo èra cheu selamentava Tuor sur gl' indifferentismus de nies pievel visavi a canzuns romontschas.

Naturalmein ha Tuor èra cultivau la prosa romontscha. 1896 ha el per commissiun de nies Cussegl pign translatau en romontsch «*la vita de Heinrich Pestalozzi*», scretta a l' occasiun de siu 150^{avel} di de naschientscha da A. Isler. Ina buna lavur.

Nel *Calender romontsch* de Mustèr ha Tuor publicau duas interessantas descripziuns de ses *pelegrinadis a Lourdes* en Frontscha.

Ina lavur cun caracter scientific ei «*Il Romontsch della Lumnezia*», in studi dad Alfons Tuor, publicaus en las «*Annalas*» de 1903. Quella lavur contegn in reh e prezius glossar de plaids della vall Lumnezia. El constatescha cheu l' existenza d' in grond diember de plaids ed expressiuns originalas en questa vallada e fa repettidamein attents ils auturs romontschs, co els savessen effectivmein enrihir nies lungatg tras il studi dil romontsch popular, enstagl d' empristar scrottas jastras. El exprima èra il desideri sunter l' ediziun din idioticon romontsch, ch' ei dalurenneu vegnius concludius. Sia lavur contegn èra la congiugaziun dil verb romontsch de Lumnezia. A rapport dils plaids ei de remarcar, ch' el metti memia gronda peisa sils plaids della Cadi e negligheschi il

vocabulari della Foppa, tier la quala era Breil e Schlans ein de quintar. Aschia vegn el silla pretensium, che divers plaids existien mo en Lumnezia, ils quals ins sa dentont era cattar en la Foppa. La *Foppa cun Lumnezia* e buca la Cadi fussen en verdat il centrum dil romontsch ed han era pli veglia e numerusa litteratura, che la Cadi navent da Trun. Era sia derivonza da Lungnez da «langes Netz» ei pauc probabla.

Sia grammattia romontscha ha Tuor explicau en ina brochura «*Fabiola en romontsch*, ina critica da Alfons Tuor», stampada 1903 tier J. G. Cavelti-Hangartner a Gossau (S. Gagl). La scolasta Mariurschla Cavelti de Sagogn haveva translatau per il «*Tschespet*» de 1892, ina publicaziun de Dr. Decurtins, l'emprema part dil renomau roman de Cardinal Wiseman *Fabiola*, che raquinta ina historia dils emprems temps christians a Roma. Essent dentont èra la secunda part stada vertida, ha 1900 Dr. Decurtins fatg stampar la *Fabiola* entira sco cudisch. En siu avis di Decurtins, ch' el hagi fatg stampar la versiun diplomaticamein exact suenter la translaziun da Mariurschla Cavelti, ch' era dentont morta, e lauda bravamein la lavur. Visavi a quei laud vegn Tuor cun ina nauscha critica della versiun, pretendent che quella vali nuot zun e blasmont Decurtins, ch' el laudi lavurs senza valur, mo per sefar gronds, hagi sez mai studiau il romontsch e possedi perquei èra pauc criteri da quellas varts. El fetschi donn al lungatg ed alla litteratura romontscha cun ses ludems. Talas reproschas veva Decurtins buca meritau. Nagin che vegn a schnegar sia profunda enconoschientscha della litteratura romontscha e ses merets pil lungatg romontsch a rapport della gronda publicaziun en sia *Chrestomathia* etc. Pertenent il lungatg romontsch della translatura, conteneva quel en verdat diversas mendas: Faulsa posiziun digl adjectiv romontsch, che suonda en senn real siu substantiv, defertont ch' ella metteva quels adjectivs sco el tudestg, avon ils substantivs; fauls temps de raquint, imperfect stagl present ni perfect raquintativ, faulsas construcziuns, errurs de versiun en consequenza de malentilgientscha dil text original, particularmein surdiever de plaids jasters empristai dal latin, grec, talian e franzos, nua ch' ei dat plaids romontschs etc. Mo a riguard de quest emprest va Tuor èra sez memia lunsch. La *Fabiola* descriva la

cultura romana cun tutta sia finezia e cheu vegn negin translatur a saver segidar mo cun romontsch. Il lungatg ei en quei grau memia paupers. Cun cup, barcagl, scadiala, cazetta, curtè selai p. e. la vischalla artificziala dils Romans buca translatur. Cheu sto ins duvrar plaids jasters. Aschia stat ei èra cun ils objects digl art etc. Quei ston èra ils auters lungatgs pli cultivai far.

Dentont resultescha cheu in giest principi, ch' ins duei duvrar plaids romontschs tont sco pusseivel, ed auncallura in auter giest principi che vala visavi als purists romontschs à la Bühler, numnadamein ch' ins deigi duvrar ils plaids tudestgs gia naturalisai el romontsch e buca remplazzar tals tras neologismus empristai dals lungatgs romans moderns. Era punctescha Tuor cun raschun la fabricaziun de novs plaids romontschs suenter las reglas correctas de derivaziun. Cun raschun pretenda el dagl autur romontsch in *intensiv studi* de siu lungatg. Quei tut havess Tuor saviu dir en sia critica senza impunder tonta rigurusadat. Era vess el fatg meglier de criticar en sia maniera in' ovra actuala din autur aunc en vita, che havess saviu sedefender, e buca l'ovra quasi emblidada dina persuna daditg defuncta.

Dentont ha sia critica tala quala sia gronda valor per la grammattia romontscha.

Alla finala de nossas observaziuns sur digl autur Alfons Tuor — laschein nus cheu suondar in pèr plaids de P. Maurus Carnot en sia publicaziun «Im Lande der Raetoromanen» da 1898 (Aktiendruckerei «Basler Volksblatt»):

«Einer der fruchtbarsten romanischen Dichter unserer Tage ist Alphons Tuor von Rabiun; eine Charakteristik desselben kann nicht jetzt der Kritiker, sondern wird der vielschaffende Dichter selbst geben. Nicht an den so leicht und wohlklingenden Zeilen, wohl aber an der aus mancher Zeile zart ausklingenden Wehmut mag man erkennen, dass der in der Blüte des Lebens und Schaffens stehende Dichter von körperlichen Leiden heimgesucht wird. In seinen Gedichten begegnet man wohl nie nicht romanischen Ausdrücken, weil er dem grössten Dichter, dem Volk, so manchen Ausdruck ablauscht. . . .

«Manche Gedichte, und gerade diejenigen, die dem Dichter ungesucht begegneten und die besten sind, gewähren einen Genuss,

der durch keine Disharmonie gestört und durch den sprachlichen Wohlklang sehr gesteigert wird. Sie zählen zu den Perlen der rätoromanischen Literatur.»

«Alphons Tuor ist in der Wahl der Stoffe einige Male weniger glücklich, als bei der Ausarbeitung. Daher kommt es, dass er nebst zahlreichen originellen Gedichten viele ausländische Poesien in vorzüglicher Bearbeitung seinen Landleuten geboten hat. Fast jedes Metrum hat er mit Erfolg versucht und es gelingt ihm ebensogut, den Marschtritt des französischen Revolutionshymnus, als das «Müde bin ich, geh' zur Ruh» in romontschen Lauten wiederklingen zu lassen.»

En quei senn giudichescha de Tuor èra *Curti* en sia historia svizzera dil XIX. secul e Dr. Decurtins in der «Geschichte der rätoromanischen Literatur» (Gustav Gröber, Grundriss der romanischen Philologie, II. Band, 3. Abteilung).

Sco testimoni de pietat laschein nus cheu eunc suondar ina poesia de siu frar, Dr. Aloys Tuor, fatga sin la mort d' Alfons:

⊗➤ **Elegia** ⬅⊗

En stiva patertgont stat il poët;
El pus' il tgau, tegn entameun la plema,
Las silbas dumbr' e dumbra cun il det,
E ditg enquera quella, tschella rema.
In cant de primavera less finir
Avon ch' il di entscheivi sestgirir.

Cheu tunan pass bufatg e tut anetg
Ses arv' igl esch e spert in um intrescha,
In um che cu' l arrivo sut in tetg
Anguscha cun tristizia caschunescha.
El entameun tegn in tizun ardent,
Ch' el volv' entuorn e stezza sil moment.

Al cantadur da tema trembl' il meun,
E sia fatscha vegn pallida, passa;
La plema rocla scadanont giun pleun,
Ses egls sesiaran e siu tgau sesbassa
Dal mund schi bi a miez della canzun
El sto serender senza dar in tun.

Utschals cantavan giubilonts chorals
E mellis flurs flurevan sin la prada,
Las tibas resonavan tras las valls
E clar solegl sclareva la vallada
E destadava cun in betsch carin
Las rosas e las gielgias en curtin.

Mo il poët che morts en stiva schai
Mai vesa pli l' aurora, la naschenta,
El dorma leu il sien che cala mai,
Siu cor dolur, tristezia mai pli senta,
Mai suna pli siu meun fallomber, freid
La lyra, ch' ei dasperas vid la preit.

Naven marvegl dad umens vegn purtaus,
Che suspiront fan tresta tresta tschera,
Afuns afuns en fossa vegn satraus,
Grad en ses giuvens dis de primavera, —
Las remas, las pli bialas ch' el vess giu
Cun el en foss' ha priu.

In register complet de sias ovras stampadas e manuscrets
postums vegn a suondar pli tard ord la plema de siu frar
Aloys Tuor.

Questas «Annalas» contegnan ina nova cumedia de Tuor:
«*Las paterlieras*».

